

KAIMO KULTŪRINIO KRAŠTOVAIZDŽIO VERTĖ

Jūratė Jurevičienė

*Architektūros pagrindų ir teorijos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas archpit@ar.vgtu.lt*

Įteikta 2010 06 23

Santrauka. Nagrinėjamos kaimo kultūrinio kraštovaizdžio problemos, susijusios su jo vertės sampratos kaita pastaraisiais dešimtmečiais Vakarų šalyse ir Lietuvoje. Atskleidžiami mažai nagrinėti Lietuvos kaimo kraštovaizdžio vertės aspektai. Siekiama atskleisti dabartinėje Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio reglamentavimo sistemoje slypinčius pavojus jo vertingosioms savybėms išlikti. Lyginami reikalavimai, nustatyti šiuose dokumentuose ir Lietuvos ratifikuotuose Europos Sąjungos teisės aktuose. Lyginama vietos bendruomenių sąsajų su kraštovaizdžiu svarba ir ribotos teisinės bei ūkinės prielaidos joms dalyvauti kaimiškojo kultūrinio kraštovaizdžio vertės nustatymo ir jos išsaugojimo procesuose.

Reikšminiai žodžiai: kultūrinė vertė, aplinkos kūrimo tradicijos, kaimo kraštovaizdis, Dieveniškų regioninis parkas.

Įvadas

Prieš keletą metų Lietuvos didmiesčiuose ėmus augti aukštybiniais pastatams padidėjo visuomenės dėmesys urbanistiniam kraštovaizdžiui. Jo reglamentavimo problemos tapo aktualios teritorijų planavimo specialistams, statybos verslo atstovams, paveldosaugininkams, kultūrologams ir filosofams. Tačiau Lietuvos kaimo, likusio statybų įkarščio nuošalyje, kraštovaizdis buvo ir iki šiol yra prisimenamas tik epizodiškai, paveldo apsaugos specialistams apgailestaujant, kad iki šiol nei diskutuojama apie jo vertę, nei vykdomi moksliniai tyrimai. Minint įvairius valstybės jubiliejus ir kalbant apie turizmo plėtrą užmirštama, kad galėtume didžiuotis, jog Lietuvoje iki šiol yra išlikusių viduramžiškos žemėvaldos (dvarų, palivarkų ir gatvinių kaimo gyvenviečių) sistemą atspindinčio kraštovaizdžio arealų ir tai yra unikali vertybė visame Europos Sąjungos kontekste.

Reliktiniame viduramžiškame kraštovaizdyje kasmet ryškesnės tampa ne tik šimtmečių raidoje susiklosčiusio plano ir erdvių deformacijos, bet ir fizinis senųjų kultūrinių teritorijos elementų: kelių, statinių, dirbtinių vandens telkinių, želdynų irimas. Apsaugos

statusas tėra suteikiamas pavieniams kraštovaizdžio objektams ir atskiriems teritoriniams kompleksams. Kaimiškasis kraštovaizdis, kuris turėtų alsuoti kaip galingas gyvas organizmas, atrodo, gęsta, nusilpęs nuo ilgalaikio priešinimosi prievartai. Po penkiasdešimties komandinės pertvarkos metų atėję du nepriklausomybės dešimtmečiai atnešė kaimui naują „sodybų tuštėjimo meto“ etapą.

Šio straipsnio tikslas – parodyti aktualius kaimo kultūrinio kraštovaizdžio sampratos ir vertinimo prieštaravimus, įvardinti krypčių, kuriomis šio kraštovaizdžio vertė yra kuriama, užuomazgas, apčiuopiamas dabartiniuose Lietuvos kaimo kultūrinio kraštovaizdžio vertinimo ir realių pokyčių procesuose.

Vertės samprata ir jos įteisinimas

Vertė kaip filosofijos kategorija, išreiškianti žmoniškuosius idealus ir visuomenės troškimą juos pasiekti, nuolatos kinta, jos turinį veikia įvairūs išoriniai ir vidiniai veiksniai. Kaimo kraštovaizdžio vertė simbolizuoja giluminį tradicinių bendruomenių ryšį su savo

aplinka. Visuomenė, kuri savo kaimo kraštovaizdį suvokia kaip vertingą ir autentišką, yra laikoma išlaikiusi darnos su savo praeitimi pojūtį.

Darnios plėtros samprata neatskiriama nuo siekio atskleisti ir stabilizuoti kraštovaizdyje pamatinius visuomenės ir gamtos sąveikos bruožus, susiklosčiusius ir patikrintus ilgalaikėje raidoje. Darnios plėtros strateginiams tikslams kraštovaizdžio lygmenyje įgyvendinti būtina ilgalaikė ir nuosekli valstybės parama, kurios pasigendama ne tik Lietuvoje. Sistemingas kraštovaizdžio tyrimas, vertinimas, stebėseną taikant nustatytus ir įteisintus kriterijus yra retas šiuolaikinis reiškinys daugelyje šalių (Washer 2001). Vertingas kaimo kraštovaizdis tampa vis patrauklesnis ne tik „autentiškumo turistams“ ir paveldosaugininkams – ryškus estetiškas potencialas ir istoriniai relikvai daro jį prestižine gyvenamąja vieta, traukiančia statybos verslo interesus. Didžiausia rekreacine verte pasižymintys Lietuvos kaimiškosios teritorijos, išskyrus esančias valstybės saugomose teritorijose, perskirstytos – daugelis ežerų pakrančių, vaizdingų upių slėnių, dvarų sodybių parkų, kitų buvusių viešųjų erdvių tapo privačiomis naujųjų savininkų valdomis.

Kultūrinis kraštovaizdis dažniausiai yra daugiasluoksnis, o jo vertės samprata nuolat kinta. Be išsamių tyrimų ir įvairių kraštovaizdžio kūrimo dalyvių nuomonių apklausos nėra įmanoma maksimaliai objektyvizuoti sprendimą, kurį raidos etapo atspindį tikslinga atrinkti ir išryškinti kaip svarbiausiąjį. Visi kraštovaizdžio formavimo dalyviai turėtų būti supažindinti, kaip ir kiek pasireiškia kraštovaizdžio daugiasluoksnis (kokie visuomenės ir gamtos sąveikos etapai jame yra atspindėti), koks kitų visuomenės grupių požiūris, kas galbūt bus vertinga kraštovaizdyje po kelių ar keliasdešimties metų. Vakarų šalių kraštovaizdžio tyrėjai ir jo formavimo politikai, anksčiau susidūrę su mums dabar aktualiomis problemomis, pabrėžia, kad sprendimas sustabdyti atrinktą saugoti kraštovaizdžio struktūrą vystymąsi ir „išaldyti“ jas pasirinktame laikotarpyje turėtų būti išsamiai pagrįstas (Richard, Longstreath 2008).

Lietuva yra ratifikavusi pagrindines tarptautines kultūrinio kraštovaizdžio išsaugojimą reglamentuojančias konvencijas ir chartijas. Lietuvos Respublikos 1999 m. ratifikuota Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija (Europos... 1999) nurodo, kad „kiekviena Šalis įsipareigoja įgyvendinti integruotą konservavimo politiką, kuri architektūros paveldo apsaugą apibrėžtų kaip esminį miesto ir kaimo vietovių plana-

vimo tikslą ir užtikrintų, kad į tai būtų atsižvelgiama visuose etapuose – tiek sudarant plėtros planus, tiek suteikiant leidimus vykdyti darbus“ (10 str.). Tačiau bet kurio tarptautinio dokumento ratifikavimas nėra vienkartinis veiksmas, o kelis etapus apimantis teisės aktų reguliavimo procesas. Pavyzdžiui, Suomija Europos kraštovaizdžio konvenciją pasirašė 2000 m., o ratifikavo tik 2005 m. pabaigoje. Šis procesas vyko keliais etapais, kurių metu buvo atlikti įvairūs teisės ir kitų sričių tyrimai, nors buvo nustatyta, kad tuometiniai Suomijos teisės ir administraciniai mechanizmai yra skirti pakankamai kraštovaizdžio apsaugai, jos vadybai ir planavimui, numatomam Konvencijoje.

Dabartinis Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, priimtas 2004 m., kultūrinį kraštovaizdį nurodo tarp pagrindinių įstatymo sąvokų, tačiau įstatymo straipsniai, nukreipiantys į atskirų elementų apskaitos, tvarkymo ir naudojimo apribojimus, įpareigoja kiek galima saugoti tik atskiras jo dalis. Tačiau kraštovaizdis kaip visuma nėra reglamentuojamas dabartiniu Lietuvos Respublikos Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu, siūlymai įstatymą papildyti kraštovaizdžio apsaugos aspektu iki šiol nėra priimti. Šiais metais buvo patvirtinta nauja Lietuvos Respublikos Teritorijų planavimo įstatymo koncepcija, pagal kurią nustatyta, kad „specialieji planai turės rekomendacinę teisinę galią“ (Dėl naujos redakcijos... 2010: 39). Tokia koncepcijos nuostata, kuri turės būti naujai rengiamame Teritorijų planavimo įstatyme, sunaikintų iki šiol ilgalaikėmis paveldosaugininkų pastangomis pasiektą kultūros paveldo apsaugos reikalavimų nors ir dalinę viršenybę prieš savivaldybių utilitarių ir dažnai trumpalaikių interesų įtvirtinimą teritorijų planavimo dokumentais. Patvirtintoje įstatymo koncepcijose, kuria vadovautis privalės naujojo įstatymo rengėjai, taip pat yra išreikšta nuostata, kad savivaldybių bendrųjų planų reglamentais „galima išspręsti kultūros paveldo apsaugos klausimus“ (4.6 punktas). Tačiau akivaizdu, kad šią nuostatą įteisinus ypač didelė grėsmė iškilis į Kultūros vertybių registrą neįtrauktiems, tačiau vertingosiomis savybėmis pasižymintiems objektams, visų pirma – istoriniam kultūriniam kraštovaizdžiui, esančiam už saugomų teritorijų ribų. Įvertinusi galimas pasekmes Valstybinė kultūros paveldo komisija šių metų gegužės mėnesį priėmė sprendimą (Dėl kultūros paveldo apsaugos... 2010), kuriame siūloma Vyriausybei įpareigoti skubiai pakeisti Aplinkos ministeriją ir papildyti priimtąją Koncepciją.

Vertė ir interesai

Paveldosauga įvairiose šalyse dažniausiai gimsta kaip visuomenės sąjūdis, bet sulaukusi pripažinimo ji tampa profesionalų veiklos sritimi (Miligan 2007). Tačiau demokratinėse šalyse nepamirštama, kad visuomenė yra kraštovaizdžio naudotoja. Daugumoje šių šalių vieningai sutariama, kad įvairios visuomenės grupės turi dalyvauti sprendžiant, kuriuos kultūrinio kraštovaizdžio objektus ar arealus yra svarbu išsaugoti. Nusprendus, kurioms teritorijoms bus skiriama apsauga, visuomenė kartu su specialistais turi spręsti, kur gali būti brėžiamos šio kraštovaizdžio leistinų pokyčių ribos.

Visuomenė ir kraštovaizdis yra saistomi glaudžiais ryšiais. Jos dalyvavimas priimant su kraštovaizdžio apsauga susijusius sprendimus tapo prioritetiniu reikalavimu daugumoje Europos Sąjungos šalių, visų pirma – Skandinavijoje. Šiose šalyse pristatant visuomenei teritorijų planavimo projektus, kurių sprendiniai gali keisti kraštovaizdžio savybes, privaloma nurodyti sprendinių poveikį konkrečioms kraštovaizdžio savybėms ir apibūdinti, kaip jas veiktų alternatyvūs sprendinių variantai. Gyventojų apklausos, prašant jų įvardinti ir parodyti žemėlapyje gražiausias ir pirmumo tvarka tvarkytinas vietas bei paaiškinti savo nuomonę, pasiteisino kaip planavimo etapas, suteikiantis projektuotojams vertingiausias informacijos. Kraštovaizdžio apsauga Suomijoje yra privalomas tikslas rengiant visų lygmenų teritorijų planavimo dokumentus. Suomijos Teritorijų planavimo ir statybos įstatymas (*Land Use and Building Act*), patvirtintas 1999 m., nurodo, kad statiniai turi atitikti kraštovaizdžio ypatumus, būdingus jo bruožus. Šioje šalyje didžioji atsakomybės už kraštovaizdžio vystymo ir apsaugos programų įgyvendinimą dalis dabar tenka Aplinkos ministerijai, kitos ministerijos yra atsakingos už atskiras savo kompetencijos sritis. Savivaldybės, kurių Suomijoje yra daugiau nei 400, tvirtina vietos teritorijų planavimo dokumentus, ir joms tenka atsakomybė už tai, kaip yra įgyvendinami nacionaliniai ir regioniniai kraštovaizdžio tvarkymo tikslai, tačiau savivaldybių finansinės galimybės yra sąlygiškai gana menkos, nors jos ir veikia šioje srityje kaip savarankiškos institucijos (Suominen 2005).

Lietuvoje net tarp paveldosaugininkų iki šiol nėra vieningos nuomonės, kurie kultūrinio kraštovaizdžio vertės bruožai ir elementai turėtų būti saugomi, kaip elgtis su savaime kintančiais gamtiniais saugotino kraštovaizdžio objektais, kuriuos savo raidos laikotarpius saugomas kraštovaizdis turėtų atskleisti ir kam

turėtų tekti svarbiausias vaidmuo priimant jo apsaugos sprendimus. Neįteisinus ir kraštovaizdžio, esančio už saugomų teritorijų ribų, apsaugos nėra ir jo kultūrinei vertei išsaugoti, priimamų sprendimų atsakomybė už kraštovaizdžio apsaugą yra išskaidyta tarp skirtingų institucijų. Lietuvos Aplinkos ministerija pripažįsta, kad silpna koordinacija tarp atskirų priemonės vykdančių institucijų, neapibrėžtas nevyriausybinių organizacijų vaidmuo įgyvendinant kraštovaizdžio politiką, silpna informacijos sklaida yra vienos pagrindinių problemų, kylančių vykdam Lietuvos kraštovaizdžio politikos įgyvendinimo priemonės (Kraštovaizdžio politikos įgyvendinimo... 2009). Teisinės prielaidos visuomenei dalyvauti teritorijų planavimo (detaliųjų planų rengimo) įteisinimo procese yra sukurtos, tačiau beveik neįgyvendinamos galimybės dalyvauti nustatant į Kultūros vertybių registrą įrašomų objektų ir vietovių paveldosauginius reikalavimus. Daugelis mūsų paveldosaugos specialistų nėra įpratę derinti savo nuomonę su vietos gyventojais, tačiau vertė yra išmokstama kategorija, todėl ne tik paveldosaugos specialistų kvalifikacijos kėlimas, bet ir gyventojų paveldosauginis švietimas yra neatskiriamas nuo kitų kultūros paveldo apsaugos uždavinių. Neabejotina, kad posovietinei visuomenei reikalingas ilgesnis laikotarpis naujai išmokti ir vėl įprasti dalyvauti priimant su gyvenamosios aplinkos kultūrinės vertės išsaugojimu susijusius sprendimus.

Priėmus naująją įstatymo redakciją buvo parengta pakankamai daug įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų ir metodinių dokumentų, tačiau didelė jų dalis nedavė laukiamo rezultato. Pavyzdžiui, Saugomų teritorijų regioninių architektūrinių reglamentų projektas buvo parengtas ir svarstomas 2007–2009 m. 2008 m. išleisti etnografinių regionų tradicinės architektūros katalogai, 2009 m. bendradarbiaujant Aukštaitijos nacionalinio parko direkcijai ir Etninės kultūros globos tarybai išleistas leidinys „Rytų Aukštaitijos tradicinė kaimo architektūra“. Tačiau neatlikus tradicinių statytų medinių statinių dabartinės būklės inventorizacijos šie leidiniai tegali būti vertinami pagal vieną, sudarytą iš prieš keliasdešimt metų surinktos medžiagos, visų pirma – iš prof. K. Šešelgio vadovautų kaimo architektūros inventorinio darbu, interpretaciją. Blika tikėtis, kad naujai rengiamose valstybinių parkų apsaugos reglamentų redakcijose, reglamentuojančiose planavimą ir statybas, atsispindės etnografiniam regionui būdingi savitumai, pagrįsti išsamiais jų teritorijose esančios etninės architektūros tyrimais.

Paveldosaugos trūkumai kartais grindžiami jos tarnybų nesugebėjimu visiškai objektyvizuoti vertinimo procesus ir parengti išsamius kultūros vertybių registrus. Absoliutinant kraštovaizdžio vertinimo objektyvumą užmirštama, kad vertinimo pagrindas yra vertybinės nuostatos, kuriomis vadovaujantis ir parenkami vertės kriterijai. Tačiau ir kitų mūsų regiono šalių kraštovaizdžio apsaugos specialistai pastebi, kad nustatyta tvarka atliekant formalias vertinimo ir kultūrinės vertės įteisinimo procedūras, nebūtinai jų rezultatas bus nepriekaištingas teisės požiūriu bei atitiks viešuosius interesus (Strautmanis, Brinkis, Berzins 2008).

Vakarų šalių kultūrinio kaimo kraštovaizdžio apsaugos specialistai kartais pažymi, kad pastaraisiais ūkio nuosmukio metais viešieji paveldosauginiai interesai vis dažniau supriešinami su komerciniais siekais. Norint išsaugoti savitų kraštovaizdžių, pasižyminčių autentiškumu ir kitomis vertingosiomis savybėmis, vertę jiems tenka susidurti su potencialių investuotojų siekiu tvarkyti kraštovaizdį vadovaujantis įprastais standartais, skirtais kurti tvarkingai, patraukliai ir lengvai suvokiamai masinio turizmo ir rekreacijos aplinkai. Pažymima, kad būtent jais vadovaujantis antroje XX amžiaus pusėje buvo iš esmės transformuoti beveik visi Viduržemio jūros pakrančių kraštovaizdžiai (Green 2001).

Vis dažniau ir Lietuvoje skelbiami raginimai ne-saugoti vietovių ir objektų, kurių apsaugai valstybė ar savivaldybės šiuo metu neturi reikalingų lėšų. Tačiau šiuolaikinė kraštovaizdžio vertės samprata dažnai nereikalauja didelių investicijų jo vertingosioms savybėms išsaugoti. Archajiški Lietuvos kaimo arealai, pavyzdžiui, išlikę pasienio su Baltarusija zonoje ar atokiau nuo pagrindinių kelių ir patrauklių turizmui vandens telkinių esančiose Žemaitijos vietovėse, išrankiems „autentiškumo“ turistams gali būti laikomi vienomis iš potencialiausių regiono vietų, kurių vertės daugiasluoksniškumui ir savitumui atskleisti kol kas nėra tinkamų prielaidų.

Kaimo kraštovaizdis atspindi kaimo bendruomenių būklę. Vargu ar gali būti veiksmingos edukacinės paveldosauginės programos, informacijos apie kraštovaizdžio vertingąsias savybes sklaida tarp vietos gyventojų, jei nėra sudarytos ūkio sąlygos bendruomenei išlikti. Pavyzdžiui, istoriniame Daugų miestyje, pasižyminčiame didele kultūrine kraštovaizdžio verte, Alytaus savivaldybės pateikiamais duomenimis, 1989 m. buvo 2790 gyventojų, tačiau per nepriklausomybės laikotarpį jų sumažėjo dvigubai, tačiau realus

depopuliacijos mastas yra dar didesnis. Jo nebūtų sumažinęs ir, kaip buvo planuota, Daugų regioninio parko steigimas, jei šios strateginio planavimo priemonės nebūtų papildžiusi reali finansinė parama (mažinant mokesčius, mokant išmokas ar taikant panašias priemones) vietos gyventojams.

Nerandama būdų, kaip būtų galima gerinti itin sparčiai blogėjančią demografinę padėtį Lietuvos kaimo vietovėse. Mažėjantį gyventojų skaičių galima laikyti esminiu veiksniu, lemiančiu tradicinės kaimo aplinkos nykimą. Būdingas socialinių kaimo problemų pavyzdys yra Dieveniškių regioninis parkas, įkurtas 1992 m. ir užimantis beveik pusę į Baltarusijos žemes įsiterpusio siauro Lietuvos teritorijos kyšulio. Parko padėtis ir gamtos sąlygos nėra patrauklios rekreaciniam turizmui – jis yra atokiai nuo pagrindinių kelių, jo teritorijoje nėra ežerų ar kitų didesnių vandens telkinių, galioja pasienio zonos statusas. Tačiau Parko teritorijoje išliko 13 gatvinių kaimo gyvenviečių, iš kurių kelios tebėra itin archajiškos. Vienas pagrindinių įkurto parko tikslų ir buvo išsaugoti Valakų reformos metu suformuoto kraštovaizdžio ypatumus: teritorijos plano struktūrą, medinę tradicinę architektūrą, žemėnaudos ir žemėvaldos relikтус. Šiam tikslui pasiekti buvo įkurti Voškonių, Bučionių, Žižmų ir Rimašių (1 pav.) etnokultūros draustiniai. Buvo nustatytos saugomų gyvenviečių teritorijos ir apsaugos zonos (pavyzdžiui, nustatyta saugoma Žižmų gyvenvietės teritorija yra daugiau nei 10 ha, o apsaugos zonos – net 44 ha dydžio), grąžinant žemės nuosavybę buvo siekta išsaugoti senąją režinę sklypų struktūrą.

Tačiau Parko direkcijos pateiktais duomenimis, per pastaruosius 20 m. šiuose draustiniuose esančiuose

1 pav. Dieveniškių regioninis parkas, vienpusė gatvinė Rimašių kaimo gyvenvietė, 2010 m.

Fig. 1. Dieveniškės Regional Park, single-sided linear settlement of Rimašiai hamlet, 2010.

kaimuose gyventojų sumažėjo 30 % (nuo 876 gyventojų 1989 m. iki 263 gyventojų 2009 m.). Išskirtinai didelė kraštovaizdine ir architektūrine verte pasižyminčiose Žižmų ir Rimašių kaimo gyvenvietėse gyventojų sumažėjo beveik perpus. Taip pat iškalbinga ir Dieveniškių regioninio parko etnografinių kaimų gyventojų skaičiaus pagal amžiaus grupes statistika. Žižmų ir Rimašių kaimuose pusė gyventojų yra pensinio amžiaus, beveik nebeliko vaikų. Sunykus kolūkių centrams, kurių griuvėsiai iki šiol stovi, beveik nebeliko ir dirbančiųjų gyventojų. Nustatyti ir įteisinti apsaugos reikalavimai nesustabdė šio kraštovaizdžio viduramžiškų relikvų nykimo. Gyventojams grėstų baudos, jei savo senuosius namus jie griautų ar rekonstruotų pažeisdami Parko reglamentą, tačiau daugelis jų neturi galimybių padengti net ir dalį restauravimo išlaidų (2 pav.).

Valstybinė kultūros paveldo komisija yra Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės ekspertas kultūros vertybių apsaugos valstybės politikos klausimais. Įvertinusi, kad iki šiol Lietuvoje nėra vienas etnografinis kaimas nepaskelbtas valstybės ar savivaldybės saugomu, neparengta 2007–2013 m. Lietuvos etnografinių kaimų išlikimo ilgalaikė programa, neišspręsta tvarkytos darbų kompensavimo ir skatinimo tvarkyti bei nuolat prižiūrėti medinių kultūros paveldą problema. Komisija šių metų pavasarį dar kartą nurodė, kokie teisiniai, finansiniai, edukaciniai žingsniai siekiant pagerinti padėtį yra būtini (Dėl Lietuvos medinių pastatų... 2010). Tačiau šis sprendimas, matyt, teliks tik vienu iš beveik periodiškai priimamų ir skelbiamų svarbiausiosios paveldosaugos institucijos raginimų išsaugoti reikšmingiausius relikvinius kaimo

2 pav. Dieveniškių regioninis parkas, apleistas namas Poškonų kaimo gyvenvietėje, 2010 m.

Fig. 2. Dieveniškės Regional Park, abandoned house in Poškony village, 2010.

kraštovaizdžio arealus. Toliau minimi šiai problemai skirti Komisijos sprendimai buvo priimti 2006 m.: *Dėl etnografinių kaimų išsaugojimo* (kartu su Etninės kultūros globos taryba) ir *Dėl Lietuvos medinio kultūros paveldo*, tačiau šių dokumentų rekomendacijos taip pat liko be atsako.

Vertės formavimas

Jei visi kraštovaizdžio formavimo proceso dalyviai yra vienijami bendrų vertybinių nuostatų, o valstybė yra sukūrusi veiksmingą mechanizmą joms įgyvendinti, kaimas gali tapti prestižine gyvenamąja vieta. Kultūrinės vertės samprata išreiškia visuomenės lūkesčius ir siekius, todėl atskiri jos aspektai gali būti išryškinti ir sustiprinti, o trūkstanti elementai sukurti.

Demokratinėje visuomenėje į aplinkos vertę gebama pažvelgti be išankstinių ideologinių nuostatų. Priimtina tampa požiūris, kad gali būti laikomi saugotinais ir kraštovaizdžio elementai ar ištisos struktūros, reprezentuojančios sunkius ir neigiamai vertinamus valstybės ar bendruomenės raidos etapus. Prieš du dešimtmečius VGTU Architektūros fakultete lankęsis lietuvių kilmės Kanados etnologas dr. prof. Gerald Pocius buvo išreiškęs nuomonę, kad Vakarų šalių turistams būtų itin atraktyvu patekti į aplinką, slėptą „geležinės uždangos“. Atostogos persikūnijus į sovietinio kolūkio narį, kurio kasdienybę sudarytų darbas gyvulininkystės fermoje ar kolūkio laukuose, buitį „alytnamyje“, sekmadienis „kultūrnamyje“, etnologo nuomone, galėtų tapti puikiu komerciniu ir edukaciniu projektu. Estų kraštovaizdžio tyrėjas Hannes Palang pažymi, kad požiūris į sovietinį laikotarpį žymi ribą tarp kartų – jaunesniems žmonėms yra sunku atpažinti ir suvokti kolūkinio kraštovaizdžio relikvius (Pallang 2008). Tačiau šiuo metu Lietuvos kaime turbūt nebeliko nė vieno arealo, kuriame būtų išlikę nenugriauti ar neperstatyti visi tipologiniai sovietinio kraštovaizdžio kaime objektai. Galima spėti, kad net prielaida, jog Lietuvos kolūkinis kraštovaizdis gali turėti svarbią kultūrinę vertę, daugumai besidominčių paveldu keltų nuostabą ar pasipiktinimą, tačiau vertėtų prisiminti, kad sunaikinus bet kurio tautos išgyvento laikotarpio žymes bus užkirstas kelias pažinti šį raidos etapą ateityje.

XVI amžiaus antrojoje pusėje Lietuvoje buvo įvykdyta to laikotarpio Europos kontekste milžiniško masto agrarinė reforma, sukūrusi valakinio kraštovaizdžio struktūrą, kurią sudarė dvarų sodybos, jiems priklausantys palivarkai bei gatvinės ir padrikosios kaimo gyvenvietės, taip pat ir feodalams pavaldūs miesteliai.

Tai buvo revoliucinė pertvarka, neabejotinai iš esmės pakeitusi iki tol susiklosčiusius kraštovaizdžio formavimo būdus. Tačiau dabar šie išlikę dariniai vertinami kaip kertiniai tradiciniai kraštovaizdžio elementai, aplinkos stabilumo ir tradiciškumo garantas. Vertybinių kriterijų sąlyginumas ir jų kaita vertinant kraštovaizdį tampa itin akivaizdus.

Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos Kultūros vertybių registrą papildė daug ir įvairių mitologijos paveldo objektų ir vietovių: pavienių akmenų ir jų grupių, šaltinių, alkalalnių, aukurų. Tik retkarčiais keliamas klausimas, ar pakankamai objektyviais kriterijais buvo remtasi nustatant jų sąsajas su senovės kultu ir, jei šie objektai minimi tautosakoje, jų lokalizaciją. Daugelis užsienio ekspertų, menkliau susipažinę su tvirtomis Lietuvos romantizmo tradicijomis, jas galbūt priskirtų vadinamųjų „dirbtinių kultūros paveldo objektų“ grupei. Tačiau atidžiau įvertinus pastaraisiais dešimtmečiais pasireiškiančias vertybinių nuostatų raidos tendencijas, pastebimas ne tik Lietuvoje, bet Baltijos jūros ir Šiaurės Europos regione, galima teigti, kad siekis atsigręžti į savo ikirikščioniškas pasaulėjautos ištakas ir jo įgyvendinimas mitologizuojant aplinką, ieškant tapatumo kraštovaizdyje ir formuojant nacionalinį kultūros vertybių registrą yra dėsningas. Augantis domėjimasis senąja religija sietinas ir su pasauliniais požiūriu į aplinką pokyčiais – ekologiniu protesto judėjimu bei ekologinio sakralumo (York 1999) paieškomis.

Kraštovaizdžio erdvės struktūra neatskirama nuo joje vykstančios ir ją formuojančios veiklos. Būtina pasirinkti ir pagrįsti, ar kraštovaizdis taps skurdesnis ir jo vertė menkesnė, jei keisis žemdirbystės, statybos ir kitų veiklos rūšių technologijos. Didžiausia pokyčių grėsmė kyla šalia didžiųjų miestų išlikusioms kaimo kultūrinio kraštovaizdžio teritorijoms, dažniausiai susiklosčiusioms vaizdingoje gamtinėje aplinkoje – jos tampa gyvenamaisiais miestų rajonais ir vasarnamių zonomis. Miestų plėtimosi prevencija laikoma vienu svarbiausių Baltijos regiono plėtros tikslų. Būna pastebėti, kad Lietuvoje tebėra galimybė išsaugoti autentiškesnę kaimo paveldą nei kitose Baltijos jūros regiono šalyse, nes čia tik Lietuvoje ir Lenkijoje dar nėra įvykdyta esminė žemės ūkio restruktūrizacija.

Išvados

1. Dabartinė kultūrinio kraštovaizdžio apsauga Lietuvoje yra nepakankama. Didelė dalis apsaugos reikalavimų, nustatytų tarptautiniais įsipareigojimais ir Lietuvos Respublikos įstatymais, nėra vykdoma dėl įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų bei

nesuderinamumo ir neprofesionalumo. Daugelis rekomendacinių dokumentų, taip pat kultūrinio kraštovaizdžio apsaugą siūlantys reglamentuoti Valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimai, nėra vykdomi. Kaimo kraštovaizdis, net ir pasižymintis itin ryškiomis ir unikaliomis vertingosiomis savybėmis, tačiau esantis už saugomų teritorijų ribų, nėra saugomas kaip visuma.

2. Kaimo kraštovaizdžio apsaugos siūlymai turėtų būti grindžiami ne išankstine ideologizuota arba romantine kultūrinės vertės samprata, o visapusiškai ir išsamiai dabartinės kraštovaizdžio būklės ir kokybės pažinimu. Būtų tikslinga išsaugoti ne tik viduramžiškojo (valkinio) kraštovaizdžio reliktus bei atskirus vienkieminio kraštovaizdžio fragmentus, bet ir autentiškus sovietinių (kolūkinų) teritorinių darinių pavyzdžius.
3. Siekiant išsaugoti kaimo kraštovaizdžio savitumą svarbu planuojamus jo pokyčius modeliuoti, rengti ir pristatyti visuomenei galimus kraštovaizdžio kaitos variantus. Būtina siekti, kad įstatymo įgyvendinamieji dokumentai nesudarytų galimybių dviprasmiškai ar neapibrėžtai traktuoti paveldo saugos reikalavimus.
4. Sprendimai, kurie kaimo kultūrinio kraštovaizdžio arealai yra vertingi ir saugotini bei kurios jų savybės turėtų būti saugomos nepakitusios (pokyčių tolerancijos ribos), turėtų būti nustatomi dalyvaujant vietos bendruomenėms. Svarbu išsaugoti susiklosčiusias vietos bendruomenių sąsajas su kraštovaizdžiu ir ugdyti jų gebėjimą išsaugoti savo aplinkos kultūrinę vertę neišvengiamų jos pokyčių kontekste.
5. Kaimo kraštovaizdžio apsaugos problemos akivaizdžiai atskleidžia, kad nekilnojamojo kultūros paveldo apskaita dažnai nėra grindžiama nei fundamentaliais paveldosauginiais tyrimais, nei siekiu atskleisti visuomenėje gimstančius vertės sampratos pokyčius. Sprendimas suteikti paveldo objekto statusą, vertingųjų savybių apibrėžtis turėtų būti plačiai viešinami ir svarstomi, nebijant galbūt pasireiškiančios nuomonių įvairovės ir išsitęsio apskaitos proceso laiko.

Literatūra

- Dėl naujos redakcijos Lietuvos Respublikos Teritorijų planavimo įstatymo koncepcijos. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas, 2010 m. kovo 21 d. Nr. 422, *Žin.*, 2010-04-24, Nr. 47-2248.
- Dėl kultūros paveldo apsaugos ir Valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimų įgyvendinimo Lietuvos Respublikos

teritorijų planavimo, aplinkos apsaugos ir statybos teisėje. Valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimas, 2010-05-28, Nr. S-6(160). *Informaciniai pranešimai*, 2010-05-07, Nr. 34-478.

Dėl Lietuvos medinių pastatų ir etnografinių kaimų kultūros paveldo išsaugojimo. Lietuvos Respublikos Valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimas, 2010 m. balandžio 30 d. Nr. S-5 (159). *Informaciniai pranešimai*, 2010-05-07, Nr. 34-478.

Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija, *Žin.*, 1999-11-25, Nr. 100-2896.

Green, B. H.; Vos, W. 2001. Managing old landscapes and making new ones, in *Threatened Landscapes: Concerning Cultural Environments*. Spon Press, London, 139–149. ISBN 041925630X.

Kraštovaizdžio politikos įgyvendinimo priemonių vykdymas. 2009. LR aplinkos ministerija, *Dėl Lietuvos kraštovaizdžio politikos priemonių įgyvendinimo* Nr. (18-2)-D8-3574.

Miligan, M. J. 2007. Buildings as History: The Place of Collective memory in the Study of Historic Preservation, *Symbolic Interaction* 30(1): 105–123. Sonoma State University: ISSN 1533-8665.

Palang, H. 2007. Landscape and rural heritage, in *Landscape and rural heritage. Provisional proceedings: sixth meeting of the Council of Europe of the workshops for the implementation of the European landscape convention*, Sibiu, Romania, 20-21 September 2007. Sibiu: Secretariat General of the Council of Europe, Cultural Heritage, Landscape and Spatial Planning Divi, 13–16.

York, M. 1999. Invented Culture/Invented Religion: The Fiction Origins of Contemporary Paganism, *Nova Religio* 3(1): 135–146.

Richard, D. Longstreth (Ed.). 2008. *Cultural Landscapes: Balancing Nature and Heritage in Preservation Practice*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Strautmanis, I.; Brinkis, J.; Berzins, E. 2008. Visually spatial factors in modelling of sustainable development of coastal zones, in *Architektūra un pilsetplanošana*, 10 serija (2 sējums): 132–137. Riga: RTU izdevniecība.

Suominen, S. 2005. The promotion of landscape management in Finland, in *Proceedings of the Third Meeting of the Workshops for the Implementation of the European Landscape Convention*. Council of Europe, Cork, Ireland.

Washer, D. M. 2001. European Landscapes in Transition: Levels of Intervention, in *Threatened Landscapes Concerning Cultural Environments*, 129–138. Taylor and Francis. ISBN 9780203220894

on a few levels. Contradictions in the system of listing in the context of low efficiency of urban heritage preservation and economic decline are analysed. Inadequate role of local communities is revealed as one of the basic factors of threats to authenticity of relict agrarian landscapes. Recent international documents on cultural landscape protection enable perfection of this heritage preservation.

Keywords: cultural value, traditions of environment formation, landscape of rural areas, Dieveniškės Regional Park.

JŪRATĖ JUREVIČIENĖ

Dr of the Humanities (arch.) (2006), Prof., Dept of Fundamentals and Theory of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: archpit@ar.vgtu.lt

Research interests: urban heritage preservation, territory planning, cultural landscape, local architectural traditions.

CULTURAL VALUE OF AGRARIAN LANDSCAPE

J. Jurevičienė

Abstract. The paper discusses changes of the concept of cultural value of agrarian landscape in a few last decades. The interaction of the community and landscape, urgent problems of assessment and treatment of cultural landscape in rural areas of today's Lithuania are revealed. Recent changes in the understanding of the value and shifts in the contents of this concept require improvement of the legal system of Lithuania